

วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ ปีที่ 28 ฉบับที่ 1 มกราคม 2531

การวิจัยเชิงคุณภาพจากทฤษฎีสู่ภาคปฏิบัติ : ประสบการณ์จากห้วยแห้ง

สุพรรณิ ไชยอำพร*

กระแสหลักที่ครองตลาดการวิจัยในเมืองไทยตลอดมาได้แก่การวิจัยเชิงปริมาณ ทั้งนี้เนื่องจากภาวะความเป็นปรนัย (objectivity) ของการวิจัยเชิงปริมาณ อย่างไรก็ตาม กระแสการวิจัยดังกล่าวก็มีข้อจำกัดในแง่ความคงที่ (static) และความเป็นกลไก (mechanic) โดยเฉพาะเมื่อศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ ด้วยความหวังว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ จะช่วยบรรเทา ข้อจำกัดดังกล่าว การวิจัยเชิงคุณภาพจึงได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น ถ้านับจากจุดเริ่มต้นซึ่ง การวิจัยเชิงคุณภาพถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการในประเทศไทยในช่วงล่าอาณานิคมของ ประเทศโลกตะวันตกและสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยผ่านนักมานุษยวิทยาเช่นงานวิจัย ของ Benedict (1943) ที่เน้นศึกษาลักษณะนิสัยของคนไทยและสังคมวัฒนธรรมไทย จากนั้นมาการวิจัยเชิงคุณภาพก็ได้รับความนิยมพุ่งสูงขึ้นตามลำดับจากช่วงปี พ.ศ. 2500—2505 ซึ่งมีอยู่เพียง 20 เรื่องเพิ่มเป็น 70 เรื่อง ในช่วงปี พ.ศ. 2516—2520 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2525) จนสามารถกล่าวได้ว่าในปัจจุบันกระแสหลักที่ครอง ตลาดการวิจัยในเมืองไทยมีอยู่สองกระแสหลักคือ การวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิง คุณภาพ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมาการวิจัยเชิงคุณภาพได้รับการกล่าวขวัญอย่าง กว้างขวางในหมู่นักวิจัยไทยมีการจัดสัมมนาระดับประเทศหลายครั้ง เช่นการสัมมนาในหัวข้อ “การใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพกับวิธีการวิจัยเชิงปริมาณในการศึกษาและสังคมศาสตร์” ในปี

* อาจารย์โครงการบัณฑิตศึกษาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

พ.ศ. 2521 เพื่อแพร่แนวความคิดและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพไปในหมู่นักวิจัย และในหัวข้อ “วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพกับปัญหาการศึกษา” ในปี พ.ศ. 2522 ในปี พ.ศ. 2523—2525 ได้มีการนำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาศึกษาปัญหาประสิทธิภาพการศึกษาประชาบาลอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้ถูกต้องตามหลักวิธีการด้วยความหวังที่จะได้มาซึ่งข้อค้นพบอันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาการประถมศึกษาอย่างถูกต้อง จริงจังและให้ได้ผลมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2526 มีการจัดอบรมวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแก่ผู้สนใจโดยอาศัยประสบการณ์จากงานวิจัยดังกล่าวและจากผู้ที่มีประสบการณ์ในท้องถิ่น ถึงแม้การวิจัยเชิงคุณภาพจะได้รับความสนใจแต่เนื่องจากการจัดอบรมและการสัมมนาดังกล่าวยังเน้นในแง่ทฤษฎีซึ่งเป็นนามธรรมยากแก่การเข้าใจและลำบากในการจะประยุกต์ใช้แก่ผู้ปฏิบัติ ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา ประกอบกับตำราเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพที่จำลองจากสภาพการณ์ของประเทศไทยในแง่รูปธรรมเองก็มีอยู่น้อยมาก ทำให้วิธีการวิจัยนี้แพร่อยู่ในวงจำกัด ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้จึงทำให้ผู้เขียนเกิดความคิดที่จะนำเอาทฤษฎีที่ได้ศึกษามาประกอบเทียบเคียงกับประสบการณ์จากการทำวิจัยที่หมู่บ้านห้วยแห้ง (นามสมมุติ) เป็นเวลาพิเศษโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งคงจะก่อประโยชน์ทำให้เกิดความเข้าใจ ทราบข้อจำกัดและแนวปฏิบัติ เมื่อนำวิธีการวิจัยดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย อันจะนำไปสู่การยอมรับและนำมาซึ่งการผสมผสานวิธีการวิจัยนี้เข้าไปในงานวิจัยเพื่อให้งานวิจัยนั้น ๆ บรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

การวิจัยเชิงคุณภาพ : คำคุณศัพท์ (term) หรือมโนทัศน์ (concept)

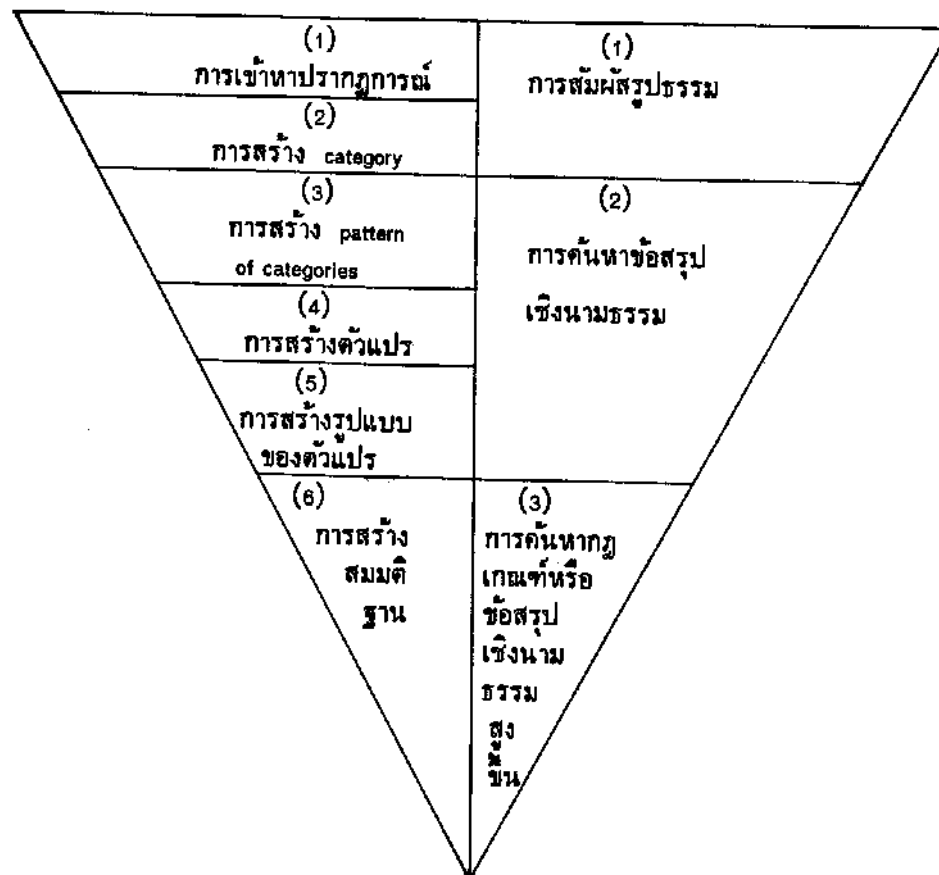
เมื่อเอ่ยถึงคำว่า “คุณภาพ” หลายท่านอาจนึกไปถึง สิ่งที่ “ดี” ที่มี “มาตรฐาน” ซึ่งเป็นศัพท์ที่คนทั่วไปเข้าใจและใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน ฉะนั้นเมื่อมองการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะที่เป็นคำศัพท์ธรรมดาเช่นนี้จึงมักเข้าใจว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพ” คือการวิจัยที่ดีที่มีมาตรฐาน การเข้าใจเช่นนี้แม้จะไม่ผิดโดยสิ้นเชิง แต่ก็นำไปสู่คติทางวิชาการ รวมทั้งอาจนำไปสู่ความยากลำบากในการที่จะพยายามผสมผสานแนวกระแสหลัก

ทั้งสองของการวิจัยเข้าสู่งานวิจัยขั้นใดขั้นหนึ่ง โดยข้อเท็จจริงที่ว่า “คุณภาพ” ในทางวิชาการ หมายถึงคุณลักษณะและความหมายของปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม ดังนั้นการวิจัยเชิงคุณภาพจึงหมายถึง การวิจัยที่มุ่งสนใจศึกษาคุณลักษณะและความหมายของปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม ดังนั้นการวิจัยเชิงคุณภาพจึงหมายถึง การวิจัยที่มุ่งสนใจศึกษาคุณลักษณะและความหมายของปรากฏการณ์สังคมหรือพฤติกรรมมนุษย์อย่างมีกระบวนการภายใต้สภาพการณ์ธรรมชาติ โดยพยายามศึกษาจากหลายมิติ (multi-dimension) แบบภาพรวม (holistic) เพื่อความเข้าใจที่แจ่มชัด และเพื่อความเข้าใจร่วมกัน การวิจัยเชิงคุณภาพที่จะใช้ต่อไปนี้จะใช้ในลักษณะที่เป็นมโนทัศน์ (concept) ซึ่งหมายถึง

1. เป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายมุ่งเน้นศึกษาคุณลักษณะและความหมายของปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม แต่มิได้หมายความว่างานวิจัยประเภทนี้เท่านั้นที่จะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพหรือสามารถเรียกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ

2. เป็นวิธีการศึกษาที่มีกระบวนการ (process) และเน้นเทคนิคเฉพาะบางประการในการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล

ในแง่กระบวนการ แสวง รัตนมงคลมาศ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2522) ได้สรุปขั้นตอนใหญ่ๆ หรือกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพไว้อย่างใกล้เคียงและครอบคลุมในทางปฏิบัติคือเริ่มจากขั้นที่หนึ่ง สัมผัสรูปธรรม แบ่งเป็น 2 ขั้นตอนย่อย คือ 1) ขั้นเข้าหาปรากฏการณ์ และ 2) ขั้นจัดกลุ่มประเภท (สร้าง category) หลังจากสัมผัสและเรียนรู้ความหมายปรากฏการณ์จากทัศนระดมชนนั้นๆ ขั้นที่สอง ค้นหาข้อสรุปเชิงนามธรรม ประกอบด้วย ขั้นสร้างรูปแบบ category (pattern of categories) และขั้นสร้างตัวแปร (variable) ขั้นสุดท้ายขั้นที่สาม ค้นหากฎเกณฑ์หรือข้อสรุปเชิงนามธรรมที่สูงขึ้น ทั้งนี้มิใช่เพียงเพื่อจะเข้าใจ แต่เพื่อการทำนายและนำไปสู่การปรับปรุง/เปลี่ยนแปลงได้ภายหลังข้อค้นพบ ฉะนั้นในขั้นนี้จึงประกอบด้วยขั้นที่พยายามจะสร้างรูปแบบของตัวแปร (pattern of variables) และขั้นการสร้างและตรวจสอบสมมติฐาน (hypothesis)

ภาพที่ 1 กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพโดยสรุป

ที่มา แสง รัตนมงคลมาศ "ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ", 2522

3. เป็นมโนทัศน์ (concept) เนื่องจากคุณลักษณะเฉพาะตัว (self quality) คือ มีลักษณะ

ก. เน้นศึกษาภาพรวม (holistic approach) เช่นศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพการศึกษาประชาบาล มิได้ศึกษาเฉพาะระบบโรงเรียนแต่เน้นศึกษาโรงเรียนในฐานะที่เป็นระบบย่อยหนึ่งของระบบสังคมใหญ่หรือภายในสิ่งแวดล้อมทางสังคม—วัฒนธรรม การแยกศึกษาระบบโรงเรียนจากภาวะแวดล้อมอาจทำให้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจระบบโรงเรียนไม่ถูกต้องครอบคลุมพอ

ข. เน้นศึกษาหลายมิติ (multi-dimension) ก็คือพยายามมองจากแง่มุมและแนวคิดต่าง ๆ ให้รอบคอบเพื่อนำสู่ข้อค้นพบใหม่ ๆ ฉะนั้นผู้ศึกษาแนวนี้จำเป็นต้องผ่านการอบรมมาอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อต้องศึกษาร่วมกับผู้ที่มาจากต่างสาขาวิชา

ค. เน้นศึกษาแบบเจาะลึก (in-depth study) ในระยะยาว (longitudinal study) โดยทั่วไปนิยมศึกษาอย่างน้อย 1 รอบวงจร (cycle) ของสิ่งที่สนใจศึกษา เช่น ศึกษาระบบโรงเรียน 1 รอบวงจร คือ 1 ปีการศึกษา อาจจะใช้ตั้งแต่เริ่มถึงสิ้นปีการศึกษา หรือเมื่อเริ่มจนถึงสิ้นปีงบประมาณก็ได้ หรือถ้าสนใจศึกษาฐานะความเป็นอยู่อาจใช้ 1 รอบวงจรของการเพาะปลูกพืชหลัก เช่น ตั้งแต่เริ่มเพาะปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวข้าว เป็นต้น

ง. เน้นศึกษาลักษณะเป็นธรรมชาติ (naturalistic) การวิจัยเชิงนี้จะไม่จัดกระทำหรือปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมของสิ่งที่ศึกษาในขณะที่ทำการศึกษา ไม่มีการใส่ treatment ใดๆ พยายามศึกษาทุกอย่างจากสภาพตามธรรมชาติที่เป็นจริง

จ. เน้นศึกษาปรากฏการณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ จากทัศนะ/ความหมายของชุมชน (phenomenology) เนื่องจากแต่ละสังคมก็มีวัฒนธรรมย่อยของตน มีการให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ หรือพฤติกรรมต่าง ๆ แตกต่างกัน การใช้เท่าๆ สิ่งต่าง ๆ ให้ผู้ใหญ่อาจถือเป็นการกระทำที่ปกติในสังคมหนึ่ง แต่ในอีกสังคมหนึ่งอาจถือเป็นเรื่องที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง หรือพฤติกรรมการร้องไห้ในสังคมหนึ่งอาจหมายถึงการดีใจ แต่ในอีกสังคมหมายถึงการเสียใจ เป็นต้น การเข้าใจพฤติกรรมใดๆ จึงต้องค้นหาความหมายจากชุมชน จึงจะเข้าใจอย่างแท้จริง เพราะลักษณะเน้นศึกษาจากความหมายของชุมชนทำให้การวิจัยเชิงนี้จำเป็นต้องใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนระยะหนึ่ง อย่างน้อยจนผู้วิจัยสามารถเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดดเดี่ยวความเป็นจริงของชุมชนนั้น ๆ

4. เน้นเทคนิคบางประการในการรวบรวมข้อมูล เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพมักเน้นศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งมีความสลับซับซ้อน และมีลักษณะเคลื่อนไหว (dynamic) เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงนิยมใช้วิธีการสังเกต สัมภาษณ์อย่างมีส่วนร่วม ควบคู่กับศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ก. การสังเกต(observation)ด้วยความเชื่อว่าการสังเกตเพียงแบบใดแบบหนึ่ง อาจไม่เพียงพอที่จะได้ข้อมูลที่มีความสลับซับซ้อนได้อย่างครบถ้วน ในระยะแรกที่เริ่มเข้าสู่หมู่บ้านจึงนิยมใช้วิธี direct observation คือ สังเกตแบบคนนอกและเก็บข้อมูลที่เป็น กายภาพ (physical entity) ได้ดี แต่เมื่อมีความคุ้นเคยหรือปรับตัวได้ การสังเกตอย่างมี ส่วนร่วม (participant observation) จะช่วยให้เข้าใจได้ลึกซึ้งและครอบคลุมยิ่งขึ้น และใน บางครั้งอาจจำเป็นต้องสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่ให้ผู้ถูกสังเกตทราบ (unobtrusive observation) เฉพาะเทคนิคการสังเกตนี้นิยมใช้ในการศึกษาเชิงคุณภาพจึงมีอยู่ 3 ประเภท

1) การสังเกตโดยตรง (direct observation) สังเกตแบบเป็นคนนอกชุมชน จะใช้ได้ผลดีเมื่อสังเกตข้อมูลด้านกายภาพ (physical entity)

2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) นิยมใช้เมื่อศึกษา พฤติกรรมมนุษย์

3) การสังเกตแบบไม่ให้รู้ตัว (unobtrusive observation) โดยที่เรามีส่วนร่วม ในกิจกรรมนั้น ๆ

ข. การสัมภาษณ์ (interview) เป็นเทคนิคหลักอีกประเภทที่นิยมใช้ซึ่งมักใช้ควบคู่กับการสังเกต เนื่องจากพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์บางอย่างไม่อาจสังเกตได้ชัด เช่น ความคิดเห็น ทักษะคติ หรือค่านิยม ฯลฯ เทคนิคการสัมภาษณ์จึงมีส่วนเข้ามาช่วยเพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมและน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น ชนิดการสัมภาษณ์ที่นิยมใช้ ได้แก่

1. การสัมภาษณ์อย่างไม่มีโครงสร้าง (unstructural interview)

2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview)

3. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข่าวสำคัญ (key-informant interview)

ค. การใช้เอกสาร (documentary) ที่เกี่ยวพัน รวมถึงชีวประวัติ (biography)

ถึงแม้เทคนิคทั้งสามจะเน้นใช้ จนนักวิชาการหลายท่านใช้วิธีการดังกล่าว เป็นตัวแยกประเภทการวิจัยนี้ ออกจากการวิจัยประเภทอื่น ๆ แต่มิได้หมายความว่า เทคนิค

อื่นๆ จะมีได้ถูกนำมาใช้ ในปัจจุบันความพยายามที่จะนำแบบสอบถามและเครื่องมือต่างๆ เช่น แบบสำรวจ (inventory) แบบบันทึกรายการ (check-list) หรือแบบทดสอบเฉพาะ คำนวณ มาใช้เพื่อประหยัดเวลา แรงงาน งบประมาณ และเพื่อความปรนัย ของข้อมูล มีเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งมีการนำอุปกรณ์บางอย่างมาช่วยในการรวบรวมข้อมูล เช่น กล้องถ่ายรูปและเครื่องบันทึกเสียง ในสังคมไทยการนำอุปกรณ์ดังกล่าวมาใช้ยังไม่นิยมแพร่หลาย เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลยังไม่ต้องการให้มีการบันทึกภาพหรือเสียงตนเป็นหลักฐาน การใช้ได้ผลเฉพาะกรณีถ่ายภาพซึ่งเจ้าตัวรู้ตัว โดยถือเป็นเครื่องมือช่วยสร้างความสัมพันธ์ ได้อย่างดีในสังคมชนบทไทย

จากผลการศึกษางานวิจัยเชิงคุณภาพในระยะปี พ.ศ. 2500—2521 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2525) พบว่าเทคนิคที่นิยมใช้สูงสุดคือเทคนิคการสัมภาษณ์ (32.64 %) รองมาคือการใช้เอกสาร (31.78 %) และการสังเกต อย่างไรก็ตามในระยะหลังจากปี พ.ศ. 2521 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้ชีวิตกินอยู่ในชุมชนที่ศึกษาได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นและมักใช้ควบคู่กับการสัมภาษณ์

ปรัชญาการวิจัยเชิงคุณภาพ

หลังจากคุ้นเคยพอสมควรกับคำว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อจะให้เกิดความเข้าใจที่แจ่มชัด อันจะช่วยนำไปสู่ความสามารถในการประยุกต์ใช้ สมควรจะได้กล่าวถึงปรัชญาและข้อตกลงเบื้องต้น (assumption) ของแนวคิดวิจัยเชิงคุณภาพก่อนที่จะเสนอขั้นตอนปฏิบัติในภาคสนามในลำดับถัดไป เมื่อพูดถึงปรัชญาก็มักหมายถึงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการกระทำหรือวิธีการศึกษาที่ทำให้บุคคลเลือกกระทำ หรือเลือกใช้วิธีการศึกษาแบบนั้นๆ คำถามพื้นฐานที่มักถามกันบ่อยๆ แต่ไม่ค่อยจะมีคำตอบ ได้แก่คำถามที่เกี่ยวข้องกับทัศนะการมองมนุษย์ ธรรมชาติพฤติกรรมมนุษย์ (nature of human behavior) และธรรมชาติความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ (nature of social reality) และเป้าหมายหลักการศึกษาอันจะนำไปสู่ทฤษฎีและกระบวนการทดลองจนเทคนิคภาคปฏิบัติ

กลุ่มนักวิจัยเชิงคุณภาพมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในฐานะเป็นผู้กระทำ (active subject) มิใช่ผู้ถูกกระทำ (passive object) เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเป้าหมาย/จุดมุ่งหมาย (purposive being) เป็นสัตว์สังคม (social being) ที่มีความคิดและจิตสำนึกของ/เกี่ยวกับตนเอง (conscious themselves, Steinberger, 1977:77.) เพราะมนุษย์สามารถคิดมีสำนึก รวมทั้งมีเป้าหมายในการกระทำพฤติกรรมนี้เองมนุษย์จึงพยายามไปสู่เป้าหมายและแสดงพฤติกรรมตามการให้ความหมายและตามการตีความหมายสิ่งต่าง ๆ ภายใต้กรอบความคิดและค่านิยมของสังคม และเนื่องจากเป็นสัตว์สังคมที่ต้องการอยู่ร่วมกับผู้อื่นฉะนั้นการปะทะสัมพันธ์ (interaction) หรือพฤติกรรมใด ๆ ของมนุษย์จึงมักจะกระทำตามกฎเกณฑ์ที่มนุษย์กำหนดและตกลงหรือเข้าใจความหมายร่วมกันในสังคม

กลุ่มนี้เชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์เป็นผลของการที่มนุษย์ให้ความหมายแก่โลกของเขาในฐานะปัจเจกบุคคล (human behavior is a product of how people interpret their world) อันเป็นแนวคิดของกลุ่มปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) และมนุษย์จะตีความหมายสิ่งต่าง ๆ หรือมีแนวคิด/ทัศนะร่วมกัน ยอมรับ ให้ความเข้าใจ และแสดงพฤติกรรมโต้ตอบเป็นบรรทัดฐานเหมือนกันภายในสังคมร่วมกัน การตีความหมายจึงเป็นเกณฑ์กำหนดพฤติกรรม (แนวคิดของกลุ่ม symbolic interaction)

โดยทั่วไปพฤติกรรมมนุษย์จะประกอบด้วย 4 มิติใหญ่ (พัทยา สายหู, 1978) ได้แก่มิติด้านกายภาพ, ชีวภาพ, สังคม และวัฒนธรรม มิติด้านวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สามารถแยกมนุษย์ออกจากสัตว์ทั้งหลาย เป็นสิ่งจำเป็น และส่งผลให้วิธีการศึกษาในแนวนั้นต่างจากแนวการศึกษาอื่นๆ พฤติกรรมมนุษย์ส่วนใหญ่ยังแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดและให้ความหมาย เพื่อให้ตอบสนองเป้าหมายหลักในการศึกษาเชิงนี้¹

¹ เป้าหมายหลัก (ultimate goal) ของการศึกษาโดยทั่วไปโดยเฉพาะในเชิงปริมาณนั้น เพื่อค้นหากฎเกณฑ์ที่สามารถอธิบายเหตุผลที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ สามารถทำนายและควบคุมปรากฏการณ์ อย่างไรก็ตามตัวเป้าหมายหลักของการศึกษาเพื่อพยายามเข้าใจและจัดรูปแบบความสัมพันธ์ (establishing their relationship) งานวิจัยประเภทนี้มักเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ

คือการเข้าใจและจัดรูปแบบความสัมพันธ์ (establishing their relationship) ของสิ่งต่างๆ ในสังคม กลุ่มที่เน้นศึกษาเชิงนี้จำเป็นต้องเข้าใจความหมายสิ่งต่างๆ จากทัศนะของชุมชน จึงเป็นสาเหตุให้วิธีการศึกษาของกลุ่มนี้ต้องการไปใช้ชีวิตในชุมชนที่ศึกษา เรียนรู้และ แลกเปลี่ยนทัศนะกับชุมชนจึงจะเข้าใจชุมชนนั้นดียิ่งขึ้น

สำหรับทัศนะในการมองธรรมชาติความเป็นจริงในสังคมมนุษย์ เนื่องจาก เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมมิได้อยู่โดดเดี่ยว ฉะนั้นตามความเป็นจริงในสังคมคือ สังคม มิได้อยู่โดดเดี่ยว (single) แต่มีการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น ปะทะสัมพันธ์ (interact) กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ การเข้าใจความเป็นจริงหรือพฤติกรรมใด ๆ ในสังคมจึงมิใช่จะศึกษาได้จากช่วงใดช่วงหนึ่ง หรือจากพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งในลักษณะคงที่ (static) แต่ต้อง ศึกษาในลักษณะเคลื่อนไหว (dynamic) การตีความหมายขึ้นกับความหมายที่แต่ละชุมชน สร้าง/กำหนดและใช้ร่วมกัน (cultural meaning) ซึ่งมักมองไม่เห็นเป็นรูปธรรม (concrete) Berger และ Luckman (1967) กล่าวว่าความจริงของสังคม (social reality) คือลักษณะ ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น (socio-cultural construction) ซึ่งมีลักษณะ ปะทะสัมพันธ์ (interactive) เป็นของไหล (fluid) และเคลื่อนไหว (dynamic)

โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าเป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจและจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม (ในขณะที่การวิจัยเชิง ปริมาณเน้นการทำนายและควบคุมปรากฏการณ์) จึงทำให้แนวทางการศึกษา (approach) ของการวิจัยเชิงคุณภาพมักเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) ข้อตกลง เบื้องต้น (assumption) ในการมองมนุษย์และความเป็นจริงทางสังคมนั้นกลุ่มนี้ถือว่ามนุษย์ เป็นผู้กระทำ (active subject) มีเป้าหมายในการกระทำ (purposive being) เป็นสิ่งมีชีวิต ที่ต้องการสังคม (social being) และมีความสามารถคิดมีจิตสำนึกของตน สังคมมิได้อยู่ โดดเดี่ยว (single) ปรากฏการณ์ต่างๆ ไม่สามารถศึกษาได้จากภาวะคงที่ (static) เนื่องจาก ปรากฏการณ์บางอย่างไม่เป็นรูปธรรม (concrete) แต่มีลักษณะคล้ายของไหล (fluid)

เคลื่อนไหว (dynamic) และมีการปะทะสัมพันธ์ (interaction) อยู่ตลอดการศึกษาเพื่อให้เข้าใจจึงไม่อาจทำได้ในระยะเวลาสั้น ๆ เวลาใดเวลาหนึ่ง หรือจากพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่ง หรือแยกศึกษาออกมาจากภาวะแวดล้อมที่เป็นอยู่ การตีความใด ๆ จะต้องกระทำจากความหมายหรือทัศนะของคนในชุมชน (insider's view) จึงจะเข้าใจและสามารถจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้

ขั้นตอนของการวิจัยเชิงคุณภาพภาคสนาม

ขั้นตอน (step) ของการวิจัยเชิงคุณภาพที่จะนำเสนอในลำดับต่อไปนี้ สรุปมาจากประสบการณ์ภาคสนามของผู้เขียน ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับที่ปรากฏในเอกสารตำราอื่น อย่างไรก็ตามขั้นตอนที่พยายามสรุปมานำเสนอนี้จำต้องมาจากสภาพการณ์จริงของสังคมชนบทไทย (อ. ท่านขุนทด จ. นครราชสีมา) แม้หลายขั้นตอนอาจจะยังไม่สมบูรณ์นักแต่คงจะเป็นประโยชน์ในแง่ของแนวทางปฏิบัติแก่ผู้สนใจและนักศึกษาที่คิดจะทำการศึกษาวิจัยเชิงนี้ในสังคมไทย ขั้นตอนใหญ่ ๆ สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ขั้นตอนได้แก่

1. ขั้นเตรียมออกภาคสนาม
2. ขั้นเข้าสู่ชุมชน
3. ขั้นอยู่ในชุมชน
4. ขั้นถอนตัวออกจากชุมชน

แต่ละขั้นตอนมีความสำคัญต่อคุณภาพของงานวิจัยเชิงนี้ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน หลายท่านอาจจะกำลังสงสัยว่าขั้นเตรียมออกภาคสนามสำคัญอย่างไร เนื่องจากทุกครั้งที่จะออกเก็บข้อมูลไม่ว่าจะเป็นเชิงคุณภาพหรือปริมาณก็ต้องจัดเตรียมอย่างน้อยเรื่องเสื้อผ้า แบบสอบถาม ยานพาหนะ และงบประมาณอยู่แล้ว ไม่น่าจะต้องมาเน้นย้ำ อย่างไรก็ตามในการวิจัยเชิงคุณภาพเนื่องจากมีเป้าหมาย—ปรัชญาและระยะเวลาในภาคสนามแตกต่างจากการวิจัยเชิงอื่น ฉะนั้นการเตรียมออกภาคสนามจึงจำเป็นและจะต้องกระทำอย่างรัดกุมครอบคลุมและพิถีพิถัน เช่นเดียวกันในขั้นถอนตัวออกจากชุมชนหลายท่านอาจเถียงว่าในการวิจัยเชิงใด ๆ ก็ต้องมีการถอนตัวแต่ตั้งที่ทราบแล้วว่า แนวทางการศึกษา (approach)

ของการวิจัยเชิงนี้คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) เป็นการศึกษาแบบเจาะลึกและมีระยะเวลาค้นหายาวนาน การถอนตัวในลักษณะ "hit and run" เมื่อได้ข้อมูลครบจึงไม่อาจกระทำทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเข้อกเข้ใจที่มีต่อชุมชน การที่อาจจะต้องกลับมาเก็บข้อมูลเพิ่มเติมทำให้จำเป็นต้องเตรียมในชั้นการถอนตัวออกจากชุมชน

1. ขันเหือนนอกภาคสนาม

ในบทความนี้จะกล่าวข้ามขั้นตอนของการขออนุมัติโครงการโดยถือว่าโครงการวิจัยที่จะไปออกภาคสนามนี้ได้รับอนุมัติ มึงงบประมาณพอเพียงและได้ทำการคัดเลือกตัวนักวิจัยแล้ว โดยปกติมักจะพยายามคัดเลือกผู้ที่คุ้นเคยกับงานวิจัยโดยเฉพาะในชนบท คุ้นเคยกับเรื่องที่จะศึกษา สามารถอยู่ในสนามได้เป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องนานพอ รวมทั้งต้องมีวุฒิภาวะในการตัดสินใจเมื่อต้องใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนตามลำพัง ในเรื่องตัวนักวิจัยนี้มีข้อนำสังเกตจากประสบการณ์ในโครงการ เนื่องจากโครงการที่ศึกษาได้คัดเลือกนักวิจัยที่มีลักษณะดังกล่าวทั้งที่เป็นข้าราชการและไม่ได้เป็นข้าราชการ มาประจำในหมู่บ้านที่ศึกษาเปรียบเทียบ นักวิจัยที่เป็นข้าราชการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเป็นอย่างดีด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นผู้มีหัวนอนปลายเท้าและเป็นผู้ใหญ่พอแต่่มักจะประสบปัญหาเมื่อต้องไปรวบรวมข้อมูลจากข้าราชการ เช่น ครู (โครงการที่ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิภาพทางศึกษาประชาบาล) ด้วยเกรงว่านักวิจัยที่เป็นข้าราชการนี้จะเป็นส่วนกลางส่งมาสอบส่อง ฉะนั้นครูจึงระมัดระวังในการให้ข้อมูล ในขณะที่นักวิจัยซึ่งมิใช่ข้าราชการจะเสียเปรียบเมื่อรวบรวมข้อมูลกับชาวบ้านด้วยเหตุผลว่าเป็นเด็ก ยังไม่มีหัวนอนปลายเท้า (ไม่มีงานประจำ) จึงมักไม่ค่อยให้ความร่วมมือแต่ในทางตรงข้ามนักวิจัยที่มีใช่ข้าราชการจะสามารถเข้าได้กับข้าราชการครูทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจ อย่างไรก็ตามบทบาทและบุคลิกภาพของผู้วิจัยอาจช่วยบรรเทาข้อเสียเปรียบต่าง ๆ ที่กล่าวมาได้

พิจารณาจากคุณสมบัติของนักวิจัยเชิงคุณภาพที่กล่าวมาไม่เป็นการง่ายที่จะได้ นักวิจัยที่มีคุณสมบัติตรงตามต้องการ และเนื่องจากนักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญของการวิจัย

เชิงนี้ ดังนั้นนักวิจัยจะต้องรู้ขอบข่ายของงานอย่างกว้างขวาง ชัดเจน และเข้าใจปัญหาของ การวิจัยดีพอ จึงเป็นสาเหตุทำให้การเตรียมนักวิจัยออกภาคสนามจึงเป็นเรื่องใหญ่ โดยทั่วไป ในขั้นตอนนี้จะดำเนินการอย่างน้อย 2 ประการได้แก่

1.1 การอบรมนักวิจัย

1.2 การติดต่อประสานงานและเตรียมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

ในขั้นอบรมนักวิจัย ถึงแม้จะได้แก่นักวิจัยที่คุ้นเคยกับระเบียบวิธีวิจัยแต่เนื่องจาก งานวิจัยเชิงคุณภาพมีความละเอียดอ่อนในทุกขั้นตอน ของการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้า นักวิจัยมิใช่ผู้ที่คุ้นเคยกับระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ มิใช่ผู้ที่ริเริ่มหรือเขียนโครงการ ยิ่งมีความจำเป็นต้องอบรมให้เข้าใจตั้งแต่ ลักษณะการวิจัยเชิงนี้ ปรัชญาการวิจัย ตลอดจน เทคนิคต่างๆ ในการรวบรวมข้อมูล การบันทึก การตีความ การทดสอบสมมติฐาน ฯลฯ อบรมให้รู้จักและคุ้นเคยกับสิ่งที่จะไปศึกษา (ระบบโรงเรียน หลักสูตร และผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยตรงต่อประสิทธิภาพการศึกษาของนักเรียน) ชุมชนที่ศึกษา (กลุ่มนี้เชื่อว่าการศึกษา ใดๆไม่อาจจะแยกศึกษาเฉพาะสิ่งนั้นจากสิ่งแวดล้อม) ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมของระบบโรงเรียน ได้แก่ ระบบสังคม เศรษฐกิจ ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนก็เป็นสิ่ง ที่ควรอบรมให้เข้าใจ ถึงแม้ว่านักวิจัยจะเป็นคนไทยแต่มิได้หมายความว่าเข้าใจวัฒนธรรม และสังคมไทยได้ลึกซึ้งพอโดยเฉพาะเมื่อไปศึกษาในวัฒนธรรมย่อยที่แตกต่างไปจากสิ่งที่ คุ้นเคย ถึงแม้การอบรมจะมีอาจให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมย่อยของชุมชนได้ ละเอียดพอแต่ควรเตรียมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาให้ละเอียดมากที่สุดเท่าที่ จะกระทำได้ โดยเฉพาะระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมหลักๆ หัวข้อการอบรมควร ครอบคลุมถึง การรู้จักใช้ชีวิต (แบบพึ่งตนเอง) ในชุมชน เทคนิคการสร้างความสัมพันธ์ และการเตรียมบทบาท (ในโครงการนักวิจัยมีบทบาทเป็นครูช่วยสอน เพื่อเปิดโอกาสให้ เข้าไปสัมผัสข้อมูลในโรงเรียนได้อย่างใกล้ชิด)

หัวข้อที่ควรอบรมให้นักวิจัยจะครอบคลุมและลึกซึ้งเพียงใดขึ้นอยู่กับ ทัศนคติของนักวิจัยว่ามีความพร้อมเพียงใดถ้าพร้อมมากการอบรมอาจไม่ต้องมาก ระยะเวลาที่ต้องใช้ในการจัดฝึกอบรม รวมทั้งงบประมาณ หลักสูตรพื้นฐานที่มักจะจัดอบรมให้นักวิจัยจะครอบคลุม 5 หัวข้อได้แก่ ลักษณะการวิจัย สิ่งที่จะไปศึกษา (ระบบโรงเรียนและหลักสูตร) ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ และการใช้ชีวิตในชุมชน เนื่องจากโครงการเห็นความสำคัญของนักวิจัย จึงได้พยายามจัดให้มีการฝึกภาคปฏิบัติเพื่อทดสอบความพร้อมของนักวิจัย (คล้ายๆกับการ pre-test) เวลาที่ใช้ในการฝึกอบรมประมาณ 1 เดือน

การติดต่อประสานงานและเตรียมข้อมูลเบื้องต้น สำหรับการประสานงาน จำต้องกระทำล่วงหน้าทั้งในระดับส่วนกลางจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เช่นในโครงการที่ศึกษาติดต่อผ่านจากสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ เพื่อขอความร่วมมือและความสะดวกในการติดต่อผ่านไปยังระดับจังหวัด อำเภอ และชุมชน เช่นกันสำหรับความจำเป็นที่จะต้องไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนถือเป็นธรรมเนียมที่จะต้องเข้าหา "เจ้าถิ่น" มักจะได้แก่นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านตามลำดับ สิ่งต่างๆ เหล่านี้อาจจะกระทำควบคู่ไปกับช่วงเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรมนักวิจัย เอกสารข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นในแง่เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมโดยเฉพาะข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน (basic data) ที่ทันสมัย (up date) ควรจัดเตรียมให้พร้อมเพื่อนักวิจัยจะได้ศึกษาและคุ้นเคยกับชุมชน เมื่อเข้าไปใช้ชีวิตในชุมชนจะช่วยให้ปรับตัวได้เร็วและง่ายยิ่งขึ้น

2. ขันเข้าสู่หมู่บ้าน

หลังจากติดต่อประสานงาน แจ้งความประสงค์ ไปตามลำดับขั้นตอนแล้วเมื่อถึงเวลาที่นักวิจัยจะเข้าสู่ชุมชนสิ่งที่ควร จะกระทำเพื่อขจัดปัญหาและเพื่อความสำเร็จของงานมีอยู่ 2 ประการ

2.1 การกำหนดบทบาทสมมติให้กับนักวิจัย

2.2 การหาที่พักในชุมชน

การกำหนดบทบาทสมมติให้นักวิจัยเชิงคุณภาพเป็นสิ่งสำคัญ โดยปกติเป็นการยากที่จะไม่ระบุว่าเราเป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไร ในหมู่บ้านและเป็นการยากสำหรับชาวบ้านเช่นกันที่จะเข้าใจ “งานวิจัย” สิ่งที่เราควรกระทำคือการแนะนำตัวเพียงว่าเราเข้ามาศึกษาเกี่ยวกับโรงเรียนเพื่อจะนำผลไปปรับปรุงระบบการศึกษา คุณก็ยังเป็นความยากในการจะทำให้ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง (ครูในโรงเรียน) ไม่วิตกกังวลในเมื่อพฤติกรรมต่างๆ ที่นักวิจัยต้องกระทำล้วนแล้วแต่ชวนให้สงสัย เช่นการเผ้าสังเกต การจดบันทึก การเข้าไปในห้องเรียนและโรงเรียนนาน ๆ การติดตามและซักถามชาวบ้านในเรื่องต่างๆ ฯลฯ (ยิ่งถ้านักวิจัยยังไม่คุ้นเคยกับเทคนิคเหล่านี้อาจจะทำได้ไม่แนบเนียนและเหมาะสมพออันจะก่อให้เกิดปัญหาตามมา) อย่างไรก็ตามสำหรับหัวหน้าหน่วย (ครูใหญ่) จำเป็นต้องทราบสถานการณ์ที่แท้จริงเพื่อผลความร่วมมือและกันปัญหาที่อาจถูกกล่าวหาว่าเป็นการหลอกลวง แต่เนื่องจากโครงการที่ศึกษามีได้ย้านักวิจัยถึงประเด็นความสำคัญของบทบาทสมมติทำให้นักวิจัยบางคนมิได้ระวังชี้แจงบทบาทของตนเปลี่ยนไปมา ประกอบกันชอบหลบไปจดบันทึก เมื่อมีผู้พบเห็นจึงเกิดความระแวง สงสัยเพิ่มความไม่ไว้วางใจ จนถึงขั้นกล่าวหาว่าเป็นสายลับของหน่วยกลางบ้าง เป็นนักศึกษาที่เป็นคอมมิวนิสต์เข้ามายุยงชาวบ้านบ้าง (ชุมชนที่ศึกษาคิดกับเขตที่มีนักศึกษาเคยเข้าไปปฏิบัติงานและถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกปลุกระดมจนถูกสอบสวนสังหารเสียชีวิต) ในที่สุดทางโครงการต้องแก้ปัญหานี้เฉพาะหน้าโดยใช้รถราชการเข้าไปติดต่อกับนักวิจัย โดยมีผู้ใหญ่ในท้องถิ่นเข้าไปเยี่ยมเยียน เพื่อตัดปัญหาการเป็นคอมมิวนิสต์ และเชิญประชุมครู ชี้แจงเพื่อคลี่คลายความสงสัยและความวิตกกังวลเรื่องสายลับจากส่วนกลาง

ประเด็นเรื่องบทบาทสมมติ ถ้าจำเป็นต้องกระทำ (การศึกษาบางเรื่องมิใช่เรื่องที่ sensitive อาจไม่จำเป็นต้องใช้บทบาทสมมติ) โดยเฉพาะในระยะแรกที่เข้าสู่ชุมชน

นักวิจัยยังไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์กับผู้ใด บทบาทสมมติจะช่วยให้มีโอกาสเข้าไปสัมผัสข้อมูลได้อย่างมีเหตุผลเป็นที่ยอมรับ ทั้งยังขจัดปัญหาความหวาดระแวง ที่สำคัญคือ เมื่อทัศนใจว่าจำเป็นต้องใช้บทบาทสมมติ ควรต้องย้าให้นักวิจัยเข้าใจและยืนยันบทบาทนั้นให้จริงจัง อธิบายชี้แจงกับหัวหน้าหน่วยเพื่อกันการเข้าใจผิดในประเด็นการหลอกลวง

การหาที่พักในชุมชน เป็นที่ทราบแน่ชัดว่านักวิจัยเชิงนี้จำเป็นต้องใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน เป็นระยะเวลาที่นานพอควร เมื่อเข้าสู่ชุมชน “ที่พัก” จะเป็นขั้นตอนเร่งด่วนที่จะต้องกระทำ แต่เนื่องจากมีหลายชุมชนที่มีความแตกแยกภายใน ระยะแรกที่เข้าสู่หมู่บ้านนักวิจัยอาจไม่ทราบความขัดแย้ง และมักพยายามจะไปอาศัยกับคนในชุมชนด้วยหวังว่าจะได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ และเข้ากับชาวบ้านได้เร็วยิ่งขึ้น ผลที่เกิดขึ้นคือถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และไม่ได้รับความร่วมมือจากอีกฝ่ายหนึ่ง เพื่อกันปัญหานี้ วิธีที่ควรปลอดภัยในระยะแรกที่นักวิจัยยังไม่ทราบอะไร นักวิจัยควรหาที่พักที่น่าจะเป็นกลาง เช่น บ้านพักของหน่วยราชการ เช่น บ้านพักครู บ้านพักอนามัย หรือบ้านพักเกษตรตำบล สำหรับ “วัด” แม้จะมีแพร่หลายในชุมชนไทย แต่ไม่เหมาะกับนักวิจัยหญิง ทั้งยังมีปรากฏในบางชุมชนว่า วัดกับบ้าน มีความขัดแย้งกัน ถ้าจำเป็นต้องไปศึกษาในชุมชนที่ไม่มีบ้านพักที่น่าจะเป็นกลางดังกล่าว นักวิจัยอาจใช้วิธีพักอยู่กับผู้นำชุมชนและค่อยๆ หมุนเวียนไปพักกับชาวบ้าน โดยไม่ประจำกับครอบครัวใด เมื่อคุ้นเคยกับชุมชนมากขึ้น ข้อดี นอกเหนือจากการไม่เป็นภรรยาครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งแล้ว ยังกันปัญหาการถูกกล่าวหาว่าเป็นฝ่ายใด และได้มีโอกาสสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่รวมทั้งความนึกคิดของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ผู้เขียนในระยะแรก พักที่บ้านพักครู เพื่อจะได้ใกล้ชิดครู ต่อมาจึงไปพักบ้านผู้นำชุมชน แล้วจึงหมุนเวียนไปพักกับชาวบ้านตามที่ชวนมา ความรู้สึกเป็นกันเอง และความร่วมมือมีสูงขึ้น ชาวบ้านมักจะดีใจ และถือเป็นเกียรติที่เราไปอาศัยใช้ชีวิตเช่นเดียวกับเขา

3. ชั้นอยู่อาศัยในชุมชน

เนื่องจากหน้าที่หลักของนักวิจัยเชิงนี้เมื่อเข้าไปอยู่ในชุมชน คือ ศึกษาเกี่ยวกับข้อเท็จจริงทั้งหลายที่ตนสนใจ นำข้อเท็จจริงเหล่านั้นมารวมกัน จัดความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริง/ตัวแปร และพรรณนา ซึ่งจะก่อให้เกิดทฤษฎีต่อเมื่อได้ทำการทดสอบความสัมพันธ์ (สมมุติฐาน) และผลของการทดสอบ ได้รับการยืนยัน การทดสอบข้อเท็จจริง หรือสมมุติฐานต่างๆ ในระหว่างอยู่ในสนามนักวิจัยไม่มีอำนาจควบคุมเช่น ในห้องทดลอง เครื่องมือที่ใช้ทดสอบแทนที่จะเป็นการทดลอง ก็มีเพียงการสังเกต (observation) การตีความ (interpretation) และการเปรียบเทียบ (comparision) แต่มิได้หมายความว่านักวิจัยเชิงนี้จะทำการทดสอบโดยปราศจากทฤษฎีได้ บัญญัติได้อยู่ที่ว่ามีหรือไม่มีทฤษฎี แต่สิ่งที่ควรสนใจคือ ทฤษฎีจะมีลักษณะมั่นคง สมเหตุสมผล เกี่ยวข้องกับปัญหาและความสนใจขณะนั้นหรือไม่ หรือ เป็นสิ่งที่ไม่อาจวิเคราะห์ หรือเป็นเพียง "สามัญสำนึก"

เพื่อให้การทำหน้าที่เหล่านี้มีประสิทธิภาพ การเข้าไปศึกษาในชุมชน นักวิจัยจึงมิได้เข้าไปแบบว่างเปล่า (ดังที่เข้าใจกัน) นักวิจัยจะเข้าไปพร้อมกับความคิดที่มีอยู่แล้วว่าคุณจะค้นหาอะไร และมีแนวการศึกษาที่อาจจะนำมาประยุกต์ใช้อะไรได้บ้าง (แน่นอนนักวิจัยไม่อาจรู้ทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับชุมชน เพราะชีวิตเราสั้นเกินไป และกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ตลอดจนความรู้ เฉพาะด้านของมนุษย์ก็มีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาล) นอกเหนือจากประเด็นปัญหาที่สนใจแล้ว นักวิจัยเชิงนี้จะทำอย่างไร เมื่อเข้าไปอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมที่ไม่คุ้นเคยเป็นครั้งแรก สิ่งที่เขามองเห็นก็คือ คนกำลังทำโน่นทำนี่ เดินเข้าเดินออก ไม่ทราบว่าใครเป็นใคร ฯลฯ ในระยะเวลาเช่นนี้ทุกสิ่งทุกอย่างจะสับสนไปหมด นักวิจัยจะเริ่มอย่างไรเพื่อให้สิ่งต่างๆ มีความหมายขึ้นในเวลาจำกัดขั้นตอนย่อยที่จะเสนอต่อไปนี้อาจจะช่วยให้การใช้ชีวิตในชุมชนมีประสิทธิภาพ ทั้งยังลดความวุ่นวายให้กับนักวิจัย

3.1 ชั้นออกสำรวจ (Ground work/leg work) ในขั้นนี้นักวิจัยจะต้องเดินสำรวจลักษณะกายภาพของหมู่บ้าน เพื่อจัดทำแผนที่หมู่บ้านอย่างละเอียด อัน

แสดงถึงที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างสถานที่สำคัญต่างๆ ตลอดจนถึงแหล่งสาธารณประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติ เขตทำกิน และเส้นทางคมนาคม ฯลฯ พร้อมๆ กับการสำรวจ ลักษณะกายภาพของชุมชน นักวิจัยจะต้องพยายามเข้าไปแนะนำตัวสนทนากับผู้คนในชุมชน (ยิ่งมากยิ่งขึ้น) เมื่อคุ้นเคยกันมากขึ้น จึงสมมติตนคล้ายกับผู้สื่อข่าว เทร่ไปหาข่าว ทักทาย ตามความคิดเห็น ขอให้ผู้คนแสดงความคิดเห็น และพฤติกรรม ตลอดจนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ประโยชน์ที่ได้นอกเหนือจากการสร้างความสัมพันธ์ (rapport) แล้ว นักวิจัยยังได้เรียนรู้ และรับรู้ข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสิ่งที่ตนสนใจศึกษา

3.2 ชั้นค้นหาปัญหารากเหง้า (root problem) หลายครั้ง เมื่อนักวิจัยได้มีโอกาสเข้าไปพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ในชุมชน จะพบว่ามีปัญหาต่างๆ มากมายจนเกินกว่าจะบันทึก หรือจัดหมวดหมู่ได้ไหว นักวิจัยจะต้องพยายามค้นหาปัญหาที่เป็นแก่นหรือรากเหง้าของปัญหาต่างๆ ซึ่งอาจจะมีเพียง 2-3 ปัญหา เมื่อลดจำนวนปัญหาลงมาได้ แต่ละปัญหาจะมีความแจ่มชัดขึ้นจนสามารถที่จะมองเห็นความสัมพันธ์อันจะนำไปสู่การตั้งสมมุติฐาน ทดสอบสมมุติฐาน และขั้นค้นพบข้อสรุปที่จะตอบปัญหาการวิจัย เช่น นักวิจัยเข้าไปในชุมชนหนึ่งพบว่า ชาวบ้านยากจนมีรายได้ต่ำ ผลผลิตไม่ได้ผลและขาดแคลนน้ำ ปัญหาเหล่านี้ ถ้านักวิจัยวิเคราะห์ให้ดี อาจพบว่า ปัญหารากเหง้าอยู่ที่การขาดแคลนน้ำ ถ้ามีน้ำ ผลผลิตอาจจะได้ผล ชาวบ้านน่าจะมีรายได้เพิ่มขึ้น และคงไม่ยากจน ข้อสมมุติฐานนี้จะเป็นจริงเพียงใดขึ้นอยู่กับการพิสูจน์ ของนักวิจัยเช่นกันกับโครงการที่ศึกษาปัญหาหนึ่งที่ทำให้ประสิทธิภาพการศึกษาต่ำ เนื่องจากว่าครูไม่ได้ทำการสอน ครูเมาสุรา เอะอะในโรงเรียน ครูมาสายกลับก่อน ครูออกไปขายยา ครูไม่ถูกกัน การบริหารไม่มีแผนงาน ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้เมื่อสืบสาวไปพบว่า เนื่องจากปัญหาของระบบบริหารไม่มีประสิทธิภาพ ปัญหาเหล่านี้คือปัญหารากเหง้าของปัญหาต่างๆ ถ้าแก้ปัญหารากเหง้าได้ ปัญหาอื่นก็จะได้รับการแก้ไขตามไปด้วย

แต่การจะค้นพบปัญหาเหล่านี้ได้มิใช่ของง่าย ขึ้นกับข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์ และความสามารถในการวิเคราะห์ของผู้วิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์ โดยเฉพาะในระบบราชการมิใช่จะกระทำได้โดยตรงเสมอไป นักวิจัยอาจจำเป็นต้องใช้เทคนิคที่เรียกว่า “significant friend approach” (Spindler, 1971) หรือที่เรียกว่า “Snow ball sampling technique” (Mak, 1980) คือพยายามสร้างความสนิทสนมกับคนในชุมชนคนใดคนหนึ่งแล้วให้คนนั้นเป็นสื่อไปยังคนอื่น ๆ เปรียบเหมือนก้อนหิมะที่ค่อย ๆ กลิ้งไปรวมตัวกับหิมะอื่นและจับเป็นก้อนโตขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งผู้เขียนเองก็ใช้ ได้ผลในสังคมชนบทไทย กล่าวคือผู้เขียนเข้าได้ดีและสนิทสนมกับครู “ก” แต่ไม่มีเวลาที่จะใกล้ชิดกับครู “ข” (ครูชาย) หรือครู “ค” จึงขอให้ครู “ก” นำเราเข้าไปหาครู “ข” และ “ค” ข้อสำคัญต้องมั่นใจว่า ครู “ก” หรือ “Significant friend” ของเราสามารถจะเข้าได้กับครูอื่น ๆ ในโรงเรียน และถ้ารู้สึกว่าการสนิทสนมนี้ทำให้เราลำเอียง (bias) ควรหยุดบันทึกข้อมูลไว้ก่อน อย่างไรก็ตามเทคนิคนี้จะให้ ได้ผลในสังคมค่อนข้างปิดหรือมีความหวาดระแวง

นอกจากการค้นพบปัญหา, การให้ ได้มาซึ่งข้อมูลแล้ว การบันทึกข้อมูลยังเป็นสิ่งสำคัญสำหรับขั้นตอนนี้ เนื่องจากข้อมูลที่ ได้มาถ้าไม่มีการบันทึกอย่างถูกวิธีอาจทำให้เกิดการตกหล่นในขณะนำมาวิเคราะห์ หรืออาจทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ ได้ว่าปรากฏการณ์ที่บันทึกมานั้นเท็จจริงเพียงใด การบันทึกให้ถูกวิธีจะช่วยเก็บข้อมูลได้มาก ข้อมูลมีระบบสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ตลอดจนประหยัดเวลาในการวิเคราะห์ข้อมูล

รูปแบบการบันทึกที่นิยมใช้คือ ในหนึ่งหน้าของกระดาษฉบับบันทึก จะถูกแบ่งออกเป็นช่อง ๆ ตามแนวตั้ง (column) อย่างน้อย 7 ช่อง ประกอบด้วยช่องที่ 1 อยู่ริมซ้ายสุดของกระดาษบันทึกเป็นช่อง “รหัสเหตุการณ์/ข้อมูล” ช่องที่ 2 “วัน—เดือน—ปี และเวลา” ที่เกิดเหตุการณ์ซึ่งถูกบันทึก ช่องที่ 3 “ใครแสดง” พฤติกรรม (ทั้งการพูดและกระทำ) ช่อง 4 “ที่ไหน” ที่มีปรากฏการณ์ที่บันทึก ช่องที่ 5 “เหตุการณ์” ช่องนี้ควรเว้นขนาดให้โตกว่าช่องอื่น ๆ เพื่อบันทึกเหตุการณ์ ช่องที่ 6 “มีใครอยู่ในเหตุการณ์” การที่ระบุผู้เข้าร่วมในเหตุการณ์เพื่อผลในการตรวจสอบข้อมูล และช่องที่ 7 “หมายเหตุ”

ช่องนี้ควรมีขนาดโตรองจากช่องที่ ๕ ทั้งนี้เนื่องจากภายในช่องนี้มีไว้เพื่อบันทึก ความคิดเห็นและคำวิจารณ์ของนักวิจัย รวมทั้งระบุปฏิกริยาของผู้ร่วมในเหตุการณ์ชื่อลำดับและขนาดของแต่ละช่องมิ ได้มีสูตรตายตัวขึ้นกับผู้วิจัยพิจารณาเห็นสมควร ตัวอย่างที่น่าเสนอ มาในบทความนี้คือรูปแบบที่ผู้เขียนใช้

สำหรับหลักที่ยึดใช้ในการจัดบันทึกเพื่อช่วยให้ง่ายและเป็นระบบได้แก่

- ก. ในการจัดบันทึกพยายามใช้ “คำสำคัญ” (key word) ในเรื่องที่ถูกสังเกตพูดถึงบ่อยครั้ง เพื่อประหยัดเวลาในการบันทึกและเพื่อเตือนความจำ
- ข. พยายามย่อหน้าบ่อยๆ เมื่อเปลี่ยนหัวเรื่อง กิจกรรม สถานที่
- ค. ควรจัดบันทึกทันทีหลังจากสังเกตหรือพูดคุยเสร็จแต่ละครั้ง แต่ไม่ควรบันทึกก่อนหน้าผู้ถูกวิจัย เพราะจะทำให้ผู้ถูกวิจัยอึดอัด สำหรับกรณีบันทึกเทปไม่ควรทำนอกจากผู้ถูกสัมภาษณ์ และสังเกตจะไม่รู้สึกอะไร และแสดงออกตามปกติ
- ง. ไม่ควรพูดคุยกับใครใน topic ที่สังเกตมาจนกว่าจะจัดบันทึกแล้ว มิฉะนั้นจะสับสนและเลือนลาง สำหรับผู้ที่ยังไม่คุ้นเคยในระยะแรกๆ เมื่อสังเกตครบ 1 ชั่วโมงแล้วควรหยุด และรีบมาบันทึกต่อเมื่อมีความสามารถมากขึ้นจึงค่อยเพิ่มเวลาการสังเกต
- จ. ในกรณีที่นักวิจัยพยายามจะทำตามหลักข้อ ก-ง แล้ว แต่เนื่องจากข้อมูลมีมากและเวลาน้อย เพื่อกันความหลงลืม ในรอบสัปดาห์ควรหาเวลา 1 วัน เพื่อเดินทางเข้าตัวเมือง ทำการบันทึก (ปกติมักจะเปิดห้องพักในโรงแรมทำงาน) ข้ออ้างที่มักใช้คือ เพื่อเข้ามาหาซื้อของใช้จำเป็นและทำธุระในตัวเมือง ต้นฉบับที่บันทึกเรียบร้อยนิยมส่งเข้ามายังส่วนกลาง แต่ถ้าจะเก็บไว้ใช้วิเคราะห์ในสนามต้องระวังไม่ถือคิดตัว

หรือวางทิ้งไว้ควรเก็บไว้ในที่มืดชื้น หรือไว้ในกระเป๋ากินทางซึ่งมี
 กุญแจล็อก

จ. ในกรณีที่นักวิจัยนึกได้ในภายหลัง ให้แทรกข้อมูลที่จำได้ไปในช่อง
 หมายเหตุ

อย่างไรก็ตามหากโครงการที่ศึกษาสามารถจัดให้มีนักวิจัยคู่กันในชุมชนที่
 ศึกษาได้นอกจากจะช่วยในแง่จิตใจสำหรับนักวิจัย (โดยเฉพาะนักวิจัยหญิง) แล้ว ยังช่วย
 ให้ข้อมูลที่บันทึกมีความน่าเชื่อถือมากขึ้นเนื่องจากนักวิจัยทั้งคู่จะตรวจเช็คกันเอง

3.3 ขั้นตอนจัดความสัมพันธ์ (establishing relationship) หลังจากที่สามาร
 ค้นหาเหตุหลักหรือแก่นของปัญหาของเรื่องที่น่าสนใจศึกษาได้ นักวิจัยจะต้องพยายามค้นห
 ว่ามีปรากฏการณ์ใดที่ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าว พยายามจัดความสัมพันธ์ ในการจัดความ
 สมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดในระบบของสังคมมนุษย์ โดยส่วนตัว
 ของผู้เขียนเชื่อว่า พฤติกรรมหรือปรากฏการณ์หลายอย่างเหล่านี้มนุษย์เป็นผู้กระทำหรือ
 อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นั้น ๆ ถ้าหวังผลในการปรับปรุงแก้ไขหรือเสนอแนะแล้วควรสว
 ไปถึงบุคคลเหล่านี้เพื่อจะได้วางแผนแก้ไขหรือปรับปรุงได้ถูกต้อง หลายท่านอาจนึกถึง
 อยู่ว่าหน้าที่ของนักวิจัยเชิงคุณภาพมิใช่เป็น “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” (change agent)
 แน่่อนในระหว่างช่วงที่ทำการศึกษาทุกอย่างต้องพยายามให้เกิดตามธรรมชาติเว้นแต่เรื่อง
 ที่ต้องเร่งดำเนินการด่วนเพื่อมิให้เกิดผลเสียหายร้ายแรง อย่างไรก็ตามผลสุดท้ายของการ
 ค้นพบใดๆ ควรจะได้มีส่วนช่วยชี้แนะหรือนำให้เกิดแนวทางปรับปรุงแก้ไขจึงจะเป็น
 ประโยชน์อย่างแท้จริง สอดคล้องกับแนวคิดของการวิจัยและพัฒนา (research and
 development) หรือ R & D

3.4 ขั้นตอนเลือกรูปแบบความสัมพันธ์ (decide hypothesis) ในขั้น
 3.3 นักวิจัยได้เสนอรูปแบบความสัมพันธ์ งานในขั้นต่อไปคือพยายามนำเอาความสัมพันธ์
 ต่างๆ มาสร้างสมมติฐาน และทดสอบสมมติฐาน โดยใช้ข้อมูลจากการบันทึก วิธีที่นิยม

คือการนำข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับสมมติฐานเดียวกันมาวิเคราะห์ ไม่ว่าจะข้อมูลนั้นจะสนับสนุนหรือขัดแย้งกับสมมติฐาน (จากบันทึกภาคสนาม ในช่อง “รหัสเหตุการณ์/ข้อมูล”)ให้นำข้อมูลของรหัสเดียวกันที่เกี่ยวข้องกับสมมติฐานที่จะทดสอบมาวิเคราะห์

จากประสบการณ์ ในกระบวนการวิเคราะห์หากกระทำโดยนักวิจัยคนเดียว อาจเกิดความลำเอียง (bias) ไม่ครอบคลุมเพียงพอ หรือนักวิจัยอาจสับสนกับกองภูเขา “ข้อมูล” ที่บันทึกมา จนมองไม่เห็นแนวทางวิเคราะห์ การวิเคราะห์เบื้องต้นควรกระทำในสนามโดยนักวิจัยแต่ถ้านักวิจัยมีความรู้สึกที่ผูกพันเป็นส่วนตัวกับผู้ให้ข้อมูลบางคน หรือเกิดความลำเอียง (personal attachment & bias) ควรชะลอการวิเคราะห์ข้อมูลไว้ก่อน เมื่อสามารถปรับหรือพยายามหาข้อมูลเพิ่มจึงเริ่มวิเคราะห์ใหม่ จากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมในกลุ่มซึ่งจะช่วยให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น สำหรับโครงการที่ศึกษาทางโครงการได้กำหนดการให้มีการพบร่วมกันระหว่างนักวิจัย หัวหน้าโครงการและที่ปรึกษาโดยในระยะแรกพยายามให้มีการพบกันประมาณ 2 สัปดาห์/ครั้ง ส่วนใหญ่คณะที่ปรึกษาจะเดินทางมาเยี่ยมเยือนยังชุมชนและทั้งหมดจะปรึกษาปัญหาและร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลยังโรงแรมในเมือง ในระยะหลัง จึงให้นักวิจัยเดินทางมาวิเคราะห์ร่วมกันในส่วนกลางเดือนละ 1 ครั้ง นอกเหนือจากปรึกษาร่วมกันแล้วยังเปิดโอกาสให้นักวิจัยได้แลกเปลี่ยนทัศนะในการวิจัยและแนวแก้ปัญหาาร่วมกันในหมู่นักวิจัย ในช่วงวิเคราะห์ข้อมูลนักวิจัยต้องชวนช่วยกันหาแง่คิดทางทฤษฎีที่มีอยู่หลากหลายมาศึกษา แต่ต้องระวังมิให้เป็นการบีบข้อมูลที่มีอยู่ลงในกรอบทฤษฎีอันหนึ่งอันใด นอกจากจะเหมาะสมจริง ๆ ในการวิเคราะห์ นักวิจัยจะต้องถามตนเองอยู่เสมอในขณะวิเคราะห์ว่า ข้อมูลที่มีอยู่สนับสนุนสมมติฐานหรือไม่ นักวิจัยเข้าไปมีอิทธิพลต่อสถานการณ์หรือเปล่า

ขั้นตอนย่อยทั้ง 4 ที่กล่าวมาคือขั้นตอนที่นักวิจัยเชิงคุณภาพจะประสบ เพื่อให้ได้มาซึ่งคำขอบหรือข้อค้นพบสำหรับสิ่งที่สงสัยหรือสนใจศึกษา

4. **ขั้นตอนตัวออกจากชุมชน** ดังได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่าสำหรับนักวิจัยเชิงคุณภาพการถอนตัวมีความสำคัญทั้งในฐานะที่นักวิจัยเป็น "social being" และในฐานะที่เป็นผู้ไปใช้ชีวิตอยู่อาศัย เรียนรู้ เข้าอกเข้าใจหรือมีส่วนร่วมในชุมชน ถึงแม้จะมีใช้สมาชิกของชุมชนนั้นโดยแท้จริง แต่มักได้รับการยอมรับจากชุมชน การถอนตัวจึงต้องกระทำอย่างมีแผน สำหรับในโครงการถือว่าการที่ให้นักวิจัยได้กลับมาเดือนละครั้งนั้นเป็นการเกริ่นให้ชาวบ้านทราบถึงสถานการณ์ที่แท้จริงว่าวันหนึ่งนักวิจัยจะต้องจากไป ฉะนั้นสิ่งใดที่นักวิจัยพอจะช่วยให้จึงควรกระทำ เช่น รับฝากข้าว—สิ่งของถึงลูกหลานญาติมิตรที่มาทำงานในกรุงเทพฯ รับฝากชื่อของ (ส่วนใหญ่ไม่ได้ฝากเงิน) ตั้งแต่เครื่องสำอาง เครื่องประดับ เสื้อผ้า จนถึงของใช้ในครัวเรือน หรือให้ช่วยติดต่อสถานศึกษา หรือติดตามข้อมูลแหล่งงาน ฯลฯ ส่วนการชื่อของฝากคิดไม่คิดมือไปควรทำเฉพาะเมื่อจำเป็น และจะต้องทำอย่างระมัดระวัง เพราะมักเกิดปัญหาความไม่ทั่วถึงและไม่เท่าเทียมรวมทั้งเป็นการสร้างความหวังว่าจะต้องได้รับของฝากทุกครั้ง การถอนตัวเมื่อครบวงจรนักวิจัยควรได้พยายามไปลาและขอบคุณให้ทั่วถึงด้วยตนเอง การติดต่อสื่อสารควรกระทำเมื่อมีโอกาส โดยปกติการถอนตัวเมื่อครบรอบวงจรของการศึกษานักวิจัยมักมีโอกาสได้กลับไปชุมชน เพื่อพบว่าข้อมูลที่ได้อาจไม่พอเพียงหรือไม่ชัดเจนพอให้วิเคราะห์สรุปจากประสบการณ์ของผู้เขียนถึงแม้โครงการศึกษาจะสิ้นสุดลงแต่การติดต่อยังมีอยู่ การเยี่ยมเยียนมักกระทำเมื่อมีโอกาส สำหรับสมาชิกของชุมชนเมื่อเข้ามาทำงานในส่วนกลางมักจะติดต่อกับนักวิจัยควรจำกัดวงความช่วยเหลือเท่าที่สามารถจะกระทำและไม่ควรสร้างความหวังว่าตนจะสามารถบันดาลทุกอย่างให้ได้ แทนที่จะช่วยเหลือให้เขาพัฒนาตนกลับกลายเป็นฝืนนิสัยการพึ่งพาผู้อื่น (โดยเฉพาะนักวิจัยเองอาจจะไม่พร้อมให้เขาพึ่งพาอย่างแท้จริง)

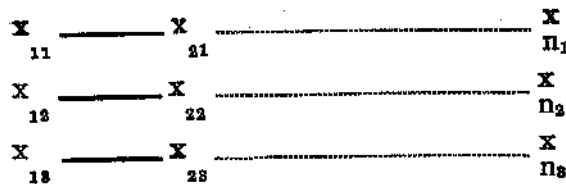
ประสบการณ์ในสนามที่เล่าสู่กันฟังนี้ ผู้เขียนพยายามสรุปเป็นขั้นตอนเพื่อง่ายแก่การจับประเด็น และการนำมาประยุกต์ใช้ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนใหญ่ แต่ละขั้นตอนได้แบ่งย่อยลงไปเพื่อให้ง่ายแก่การบรรยายให้เห็นในชั้นปฏิบัติ หวังว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจ ก่อนที่จะจบบทความผู้เขียนใคร่พูดถึงประเด็นที่ถูกกล่าวขวัญกันมาก

ในหมู่นักวิชาการหรือแม้ในหมู่นักวิจัยเชิงคุณภาพเอง คือ ประเด็นความเป็นปรนัย (objectivity) ความน่าเชื่อถือ (reliability) และความแม่นยำ (validity)

ความน่าเชื่อถือ (Reliability) และความแม่นยำ (Validity) ของการวิจัยเชิงคุณภาพ

คงไม่มีใครกล้าปฏิเสธว่าในการวิจัยเชิงคุณภาพนักวิจัยคือเครื่องมือที่สำคัญที่สุด แต่เพราะความเป็นมนุษย์ ที่มีความแตกต่างกันย่อมง่ายต่อการถูกวิจารณ์ในประเด็นทั้ง 3 (ปรนัย, น่าเชื่อถือ และแม่นยำ) ดังได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่า นักวิจัยเชิงนี้ก่อนออกปฏิบัติการในสนาม จะได้รับการอบรมอย่างเข้มข้น (intensive training) ให้ตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ รวมทั้งแนวทางป้องกัน เพื่อให้เกิดภาวะทั้ง 3 (ปรนัย, น่าเชื่อถือ และแม่นยำ) นอกเหนือจากการอบรมนักวิจัย ยังได้มีการพยายามจะประยุกต์เทคนิควิธีการของการวิจัยเชิงปริมาณมาใช้ ตั้งแต่ขั้นเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลจนถึงขั้นวิเคราะห์ในเรื่องความเที่ยงตรงนี้ มีสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจร่วมกันคือ การวิจัยเชิงคุณภาพมิได้เน้นการใช้เครื่องมือ ฉะนั้นความเที่ยงตรงในการวิจัยเชิงนี้จึงมักหมายถึงความเที่ยงตรงของข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์ ข้อมูลจะเที่ยงตรงเพียงใดขึ้นอยู่กับนักวิจัยและผู้ให้ข้อมูล

ในส่วนของผู้ให้ข้อมูล ได้มีความพยายามจะประยุกต์วิธีการเชิงปริมาณในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเช่น Mak Lau Fong (1981) นำเอาเทคนิคของ Campbell "Multiple-starting-point snowball design" มาใช้ เทคนิคนี้จะเริ่มเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข่าวสารหลายคน โดยแต่ละคนจะนำนักวิจัยไปสู่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนถัดๆไป เช่น เริ่มจาก x_{11}, x_{12} และ x_{13} x_{11} จะนำไปสู่ x_{21} เรื่อยไปจนถึง x_{n1} เช่นเดียวกันในกรณีจาก x_{12} ถึง x_{n2} และจาก x_{13} ถึง x_{n3}

ถ้าข้อมูลที่ได้น่าเชื่อถือ ไม่ว่าจะเช็กจาก x_{11}, x_{21} ----- x_{n1} จะต้องได้ข้อมูลใกล้เคียง

กัน ในกรณีความแม่นยำ ไม่ว่าจะเช็คจาก x_{11} , x_{12} หรือ x_{13} จะต้องได้ข้อมูลใกล้เคียงกันเช่นกัน หรือ เทคนิคที่ whyte (1955) เสนอคือการถามซักผู้ให้ข้อมูลลงให้ลึก และให้ผู้ให้ข้อมูลตรวจอีกครั้งว่า ตรงกับที่ตนต้องการบอกหรือไม่หรือใช้เทคนิคถามซักจากหลายๆ ฝ่าย (triangulation) หรือใช้นักวิจัยด้วยกัน (กรณีที่มีนักวิจัยตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปในชุมชนเดียวกัน) ตรวจเช็คความน่าเชื่อถือหรือความเป็นปรนัยเอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับความแม่นยำ เนื่องจากความแม่นยำของตัวรายงานจะได้จาก 4 แหล่งใหญ่ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2522) ได้แก่

1. **phenomenological validity** เกิดจากการที่ผู้ถูกวิจัยคุ้นเคยกับผู้วิจัยจนแสดงพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ หรือ นักวิจัยสามารถเข้าใจความหมายของพฤติกรรมได้อย่างถูกต้อง

2. **ecological validity** เกิดจากการวิจัยในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ

3. **contextual validity** เกิดจากงานวิจัยที่ศึกษาปรากฏการณ์ หรือพฤติกรรมที่เป็นปกติตามธรรมชาติ

4. ใช้หลักตรรกวิทยาที่เหมาะสม

โดยสรุปถ้าจะให้เกิดความแม่นยำในงานวิจัย นักวิจัยควรพยายามศึกษาจนเข้าใจความหมายสิ่งต่างๆ (แบบ *insider's view*) พยายามศึกษาในสภาพที่เป็นธรรมชาติให้มากที่สุด และพยายามรักษาความเป็นปรนัยในตนเองให้มาก ถ้ารู้สึกผูกพัน หรือเกิดความลำเอียง ควรชะลอการบันทึก และวิเคราะห์ ขณะเดียวกันพยายามหาข้อมูลมาเพิ่มเติมในการตัดสินใจ

ฉะนั้นประเด็นความเป็นห่วง คำวิจารณ์ หรือคำถามต่างๆ เช่น ถ้านักวิจัย 2 คนอยู่ในเหตุการณ์เดียวกันบันทึกสรุปต่างกันจะเชื่อใคร กรณีเช่นนี้มีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ เช่น เช็คจากผู้ที่ถูกระบุว่าอยู่ในเหตุการณ์ว่าเรื่องราวเป็นเช่นใด รวมทั้งตรวจสอบด้วยข้อมูลที่สนับสนุนว่ามีเข้มแข็งเพียงพอหรือไม่ เป็นต้น

คำวิจารณ์ต่าง ๆ เช่นเรื่องความคุ้มค่าในการเก็บข้อมูลว่าจะมีมาก—น้อยเพียงใด ในเมื่อนักวิจัยต้องสังเกตบันทึกเหตุการณ์มากมาย จะมีก็เปอร์เซ็นต์ของข้อมูล ที่จะนำมาใช้ตอบปัญหาวิจัยในเรื่องนี้ไม่น่าเป็นห่วง แม้ระยะแรก นักวิจัยอาจจะยังจับทิศทางไม่ถูก จึงทำการสังเกตทั่วไปก่อน แต่ในที่สุด นักวิจัยจะต้องคัดเลือกสังเกตเฉพาะเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง ความสูญเปล่าของข้อมูล และเวลาที่ใช้จึงมีไม่มาก ข้อมูลต่าง ๆ ที่ถูกสังเกตหรือบันทึกจะถูกนำมาวิเคราะห์ว่าช่วยสนับสนุนสมมติฐานที่ตั้งขึ้นหรือไม่ อย่างไรก็ตามความเป็นห่วง คำวิจารณ์ ตลอดจนคำถามต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีส่วนช่วยให้การวิจัยเชิงนี้พัฒนาความเป็นปรนัยมากขึ้นจนเป็นที่ยอมรับแพร่หลายในปัจจุบัน

ถึงแม้งานวิจัยเชิงนี้จะมีข้อจำกัดอยู่ทั้งในแง่ การค้นหาวิจัย ขนาดกลุ่มตัวอย่าง เวลาและเทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล งบประมาณ ความเป็นปรนัย น่าเชื่อถือ และความแม่นยำ ตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะในงานนโยบาย หรือ การตัดสินใจในหมู่ผู้บริหาร แต่พัฒนาการต่าง ๆ ของการวิจัยเชิงคุณภาพที่ปรากฏ ชี้ให้เห็นความจริงใจ และความพยายามอย่างสูงในหมู่นักวิจัยที่จะพัฒนาให้การวิจัยเชิงนี้เป็นที่ยอมรับ ความใจกว้างของนักวิชาการในค่ายอื่นเท่านั้นที่จะมีส่วนช่วยพัฒนาให้เร็วขึ้น และผสมผสานแนวคิดนี้สู่งานวิจัยอย่างแพร่หลายมากขึ้น ความหวังที่จะเห็นแนววิจัยจาก 2 ค่ายใหญ่ (ปริมาณ และ คุณภาพ) ได้ถูกนำมาใช้ร่วมกันในงานวิจัยใด ๆ อย่างจริงจังก็คงไม่ไกลเกินรอ.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี. 2525. *งานวิจัยเชิงคุณภาพในประเทศไทย บทวิเคราะห์และบรรณทัศน์*. พระนคร : เซนเตอร์พับลิเคชั่น.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี. 2522. *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพกับการศึกษา*. พระนคร : หจก. การพิมพ์พระนคร.

กษัตริย์

- Bailey, K.D. 1978. *Methods of Social Research*. New York : Free Press
- Berger, Peter and Thomas Luckman. 1967. *The Social Construction of Social Reality*. N : Y Doubleday
- Castillo, Gelia T. 1983. *How Participatory is Participatory Development*. Philippines : The Philippine Institute for Development Studies.
- Fong, Mak Lau. 1981 *Evaluating Validity and Reliability of Selected Qualitative Research Methods*. Preceeding in the Southeast Asian Seminar on Qualitative Research. January 12-16
- Garfinkel, Harold. 1976. *Studies in Ethnomethodology*. New York : Prentice-Hall
- Ratanamongkolamas, Sawaeng and Chayan Vaddhanaphuti. *Qualitative and Quantitative : Two Systems of Scientific Inquiry*. Preceeding in the Southeast Asian Seminar on Qualitative Research-January 12-16
- Saihoo, Pattaya. 1978 "Some Problems in Studying Human Behavior", *Proceeding in the Seminar on Qualitative Research in Social Sciences and Education* October 1-2, 1978.
- Shivffer, Sheldon F. 1981 *Obstacles, Standards, and Ethics of Qualitative Research*. Proceeding in the Southeast Asian Seminar on Qualitative Research. January 12-16.
- Spindler, George D. 1974. "Approaches to the Study of Schools and Classroom" *Education and Cultural Process : Toward an Anthropology of Education* Spindler (ed.). New York : Holt, Rinehart and Winstion. Inc.
- Steinberger, Peter J. 1977. "Hegel as a Social Scientist" *American Political Science Review*, 71 1 (Mar.)
- Zelditch, M. 1962. "Some Methodological Problems of field Studies." *American Journal of Sociology*. 67 : 566-576